

JACQUES SÉMELIN • Arındırma ve Yok Etme

JACQUES SÉMELIN 1951 doğumlu Fransız tarihçi ve siyaset bilimci. Paris Institut d'études politiques'te profesör. CERI/CNRS'de yönetici. Uzun zamandır uzmanı olduğu aşırı şiddet ve kitle kıyımı konuları üzerinde çalışıyor. Ayrıca uluslararası bir katliam ve soykırım ansiklopedisi projesini yönetiyor.

Purifier et détruire. Usages politiques des massacres et génocides

© 2005 Editions du Seuil

İletişim Yayınları 1670 • Politika Dizisi 94

ISBN-13: 978-975-05-0965-0

© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2011, İstanbul

EDITÖR Can Belge

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Burcu Tunakan - Cem Tüzün

DİZİN Cem Tüzün

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JACQUES SÉMELIN

Arındırma ve Yok Etme

Katliam ve Soykırımın
Siyasi Kullanımları

Purifier et détruire

Usages politiques des massacres et génocides

ÇEVİREN Melike Işık Durmaz

*Dostluęu ve eleřtirileriyle daima
benim için önemli bir entelektüel
esin kaynaęı olmuř ve yok etme gücünün
köklerini irdelememde bana hep
cesaret vermiş olan Pierre Hassner'a...*

"Ben dünya üzerindeki belki en barışçıl varlığım. Tek istediğim: saz damlı küçük bir kulübe, ama içinde güzel bir yatak, güzel bir masa, süt ve tazecik tereyağı, pencerelerinde de çiçekler olmalı; kapının önünde de birkaç güzel ağaç. Eğer yüce tanrım beni mutlu kılmak istiyorsa, düşmanlarımdan altı yedisinin bu ağaçlara asıldığını görmeyi bana nasip etsin. Hayatları boyunca bana yaptıkları tüm kötülükleri ölümlerinden önce yüreğim sızlayarak affedeceğim – insan elbet düşmanını affetmeli ama asıldıklarını görmeden değil."

– HEINRICH HEINE, *Pensées et Propos*

Varşova'da, bir atlıkarıncanın yanında,
Güzel bir ilkbahar akşamında,
Hafif bir müzik sesi eşliğinde
Gettolardan gelen silah sesleri
Dingin göğe doğru yükselip
Ezginin içinde yitip gidiyordu.
Rüzgâr yakılan evlerin
Parçalarını savuruyor,
Atlıkarıncaya doğru süzülen
Külleri havada dolanıyordu.
Kızların elbiseleri uçuşuyor,
Ve insanlar mutlu mesut gülüşüyordu,
Bu güzel Varşova pazarında.

– CZESLAW MILOSZ, *Campo dei fiori*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	
ANLAMAK?	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
TOPLUMSAL YIKICILIĞIN TAHAYYÜLLERİ	23
Yanlış yollar	24
Tahayyülün gücü	28
<i>Yıkıcı fantazmalar</i>	33
<i>Hayal ile gerçek arasında: İdeolojinin rolü</i>	37
Kimlik anlatısından hain figürüne	39
<i>"Küçük" farklarla damgalamak</i>	46
<i>İç düşman figürleri</i>	49
Saflik arayışından fazlalık haline gelen Öteki figürüne	53
<i>Kimliğe dayalı saflik ve siyasi saflik</i>	59
Güvenlik ikileminden düşmanın yok edilmesine	63
<i>Komplo ve paranoya</i>	65
<i>Sapkın bir akıl yürütme</i>	68
<i>"Biz"i kurtarmak için "öbürlerini" yok etmek</i>	72
İKİNCİ BÖLÜM	
BOZGUNCU SÖYLEMDEN KURBAN EDİCİ ŞİDDETE	77
Entelektüel sıçrama tahtası	80
<i>Güçlü mitlerin yaratılması</i>	85
<i>Entelektüeller savaşa gider mi?</i>	87
Siyasi meşrulaştırma zamanı	89

Hitler'in iktidara geliři.....	90
Milosevic ve "Büyük Sırbistan" hayali.....	92
Kayibanda ve Ruanda devletinin kurulması.....	94
Kaos kâhinleri.....	96
Korkuyu ve hıncı beslemek: Medyanın rolü.....	101
Propaganda: Zehirli bir ağaç.....	106
Dinden kurban adamaya.....	110
Almanya: Dietrich Bonhoeffer'in yalnızlığı.....	111
Ortodoks Kilisesi ve "Sırp şehitleri".....	115
Rejimi desteklemekle iç çatışmalar arasında	
Ruanda Katolik Kilisesi.....	117
"Biz" in bir kurban üzerinden yeniden kurulması.....	119
Katılım, rıza ve direniş arasında toplumsal.....	123
"Suskunluk sarmalı".....	126
Toplumsal bağın çözülmesi.....	130
Üçüncü kişilerin rolü.....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI BAĞLAM, SAVAŞ VE MEDYA	141
Siyasi fırsat yapısı.....	142
Modern devletler ve katliamlar.....	145
Etnik şiddet eylemlerinin mirası.....	148
Katliamlar ve nüfus akışı.....	151
Devletin çözülmesi ve aşırı şiddet eylemleri.....	154
Ruanda-Burundi: Etnik ikizler.....	157
Sırbistan-Hırvatistan: İki kardeş katili.....	161
Nazi Almanyası - Sovyetler Birlięi:	
Totalitarizmlerin çarpışması.....	162
"Uluslararası toplum" un ataleti.....	163
Savaşa sürüklenme.....	170
Savaşın siyasallaşması.....	173
"Yaşam alanının" ele geçirilmesi.....	176
Sivillere karşı savaş.....	177
İnyenzilerin yok edililişine doğru.....	179
Ölüm çarkını reddetmek.....	182
Savaşın yarattığı yeni evren.....	183
Tanıklık, son çare?.....	187
Yahudi katliamı: Korkuyu keşfetmek...	
ve hiçbir şey yapmamak.....	188
Bosna: Bilmek... ve miş gibi yapmak.....	193
Ruanda: Bilmek... ve gitmek.....	198
Sahte "CNN etkisi" ve devletlerin kayıtsızlığı.....	204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİTLE KİYİMİNİN DİNAMİKLERİ	209
Karar alma süreci ve sorumlular hakkında	211
<i>Nazi Almanyası: Hitler'in üstünlüğü</i>	213
<i>Ruanda: Soykırımı davet</i>	216
<i>Yugoslavya: Federal sistemin dağılması</i>	220
<i>Karar anı</i>	224
Kitle kıyımının örgütlenmesi ve aktörleri	230
<i>Nazi Almanyası: İdeoloji savaşçıları</i>	234
<i>Ruanda: "Çalışmak"</i>	235
<i>Sırbistan: Alternatif silahlı güçler</i>	240
<i>Örgütlü ve özerk uygulamalar</i>	243
<i>Srebrenica: Bir sembol</i>	246
Katliamlara karşı kolektif kayıtsızlıktan kitlesel katılıma	250
<i>Düşmanlık ile kayıtsızlık arasında Yahudilerin kaderi</i>	251
<i>Ruanda: Cinayetin kitleselleşmesi</i>	257
<i>Sırp halkının tepkisizliği</i>	264
<i>Ülke savunması</i>	269
<i>Sıradan kurtarıcılar</i>	275
<i>Direniş: Umutsuzluktan gelen güç</i>	277
Aşırı şiddet biçimleri	280
<i>Tehdit edilen devletten tehdit eden devlete</i>	282
<i>Kısmî yıkımdan tümüyle yok etmeye</i>	286
<i>Kitle kıyım teknolojileri</i>	290

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEZASIZ KALAN SUÇLARIN İZİNDE	297
Eyleme geçişte dönüşümler	300
<i>Katletmek, yağmalamak, "business" yapmak</i>	302
<i>Şiddet eyleminde sosyalleşmek</i>	306
<i>Savaş alanında katile dönüşmek</i>	307
<i>Katliam sırasında akıllarından ne geçiyordu?</i>	309
<i>Bilişsel uyumsuzluk ve rasyonelleştirmeler</i>	314
<i>İlahi meşrulaştırma</i>	319
Kitle kıyımına sürükleyecek bir aygıt	321
<i>Emre itaat suçu</i>	321
<i>Gruba uyum sağlamak</i>	326
Katliamı iki yolla öğrenme süreci	330
<i>"Katil benlik"</i>	332
<i>Görevde uzmanlaşma ve cinayetlerin profesyonelleşmesi</i>	340
Katil profilleri: "Kötülüğün sıradanlığı" kavramını yeniden düşünmek.....	345
<i>Sıradan failer</i>	346

<i>Kadın ve çocukların katılımı</i>	348
<i>Kötülüğün muğlaklığı üzerine</i>	350
<i>"Kötülüğün sıradanlığı"na geri dönmek</i>	354
Cinsel şiddet ve diğer vahşet biçimleri	358
<i>Çoğul ve muğlak yorumlar</i>	360
<i>Rasyonel bir hesap</i>	363
<i>Ölçüsüz şiddete doğru</i>	366
<i>Zulümden haz almak</i>	371
<i>"Gri bölgenin" silinmesi</i>	377

ALTINCI BÖLÜM

KATLİAM VE SOYKIRIMLARIN SİYASİ KULLANIMLARI	381
Tanımlanması imkânsız bir sözcüğün araçsallaştırılması	384
<i>"Soykırım": Uluslararası hukukun mirası</i>	387
<i>Sosyal bilimler: Öncü çalışmalar</i>	392
<i>Hukuk'tan kurtulmak</i>	398
<i>Refeans noktası olarak "katliam"</i>	400
<i>Yıkım sürecini düşünmek</i>	403
Tahakküm altına almak için yok etmek	406
<i>Savaştan halkların "idaresine"</i>	408
<i>Komünist rejimler: Toplumsal bünyenin yeniden biçimlendirilmesi</i>	410
<i>"Demokratik Kampuchea" örneği</i>	414
Ortadan kaldırmak için yok etmek	415
<i>Siyasette cerrahinin kullanılması hakkında</i>	420
<i>Shoah örneği</i>	423
<i>Siyasi kıyım rejimleri</i>	427
<i>"Etnik temizlik"ten "soykırım"a</i>	429
Başkaldırmak için yok etmek	432
<i>Terörizmin retoriği</i>	433
<i>11 Eylül 2001 örneği</i>	438
<i>"Sıradan" fedailerden kurbana</i>	456

SONUÇ

YİNE YENİDEN "BİR DAHA ASLA!"	451
Krizlerin önlenmesi: İddialar ve yanılsamalar	452
Sorumluluk ahlakı	460
"İhtirasların intikamı"	465
EKLER	469
KAYNAKÇA	485
İSİM DİZİNİ	493
KONU DİZİNİ	501

ANLAMAK?

Ben ne Yahudi, ne Alman, ne Ruandalı bir Tutsi, ne de Bosnalı bir Müslümanım. Köklerim kuşkusuz Vendée taraflarına dayanmaktadır. Ancak Fransız Devrimi'ne başkaldıran Şuanları (Chouans) katletmeye gelen "Cehennem Taburları"nın tarihi aile öykümün bir parçasını oluşturmuyor. Ben, birtakım toplulukların tarihi adına konuşmuyorum. Chateaubriand'ın zeki-ce betimlediği biçimiyle "halkların intikamını almaya söz vermiş", daha ziyade güçsüzlerin hakkını koruyan o tarihçi tavrını takınmak da istemiyorum.¹ Bu kitabın konusu üzerinde yıllardır çalıyor olmam, *araştırmacı* olarak soykırımların gizemini anlamaya bir katkı sunmak içindir. Çağdaşlarımızın pek çoğunun kendilerine aynı soruları sorduklarından kuşku yok: Bu nasıl olabilir? Binlerce, on binlerce hatta milyonlarca savunmasız insanı öldürme noktasına nasıl gelinebilir? Ve üstelik, onları yok etmeden önce bunca eziyet, tecavüz ve işkence niye?

Kabul edelim: bazen düşmanımız olarak gördüğümüz şu ya

1 "Alçaklığın sessizliğinde kölenin zincirlerinden ve hafiyelerin seslerinden başka ses duyulmuyorsa, her şey o tiranın önünde tir tir titriyorsa ve onun gözünden düşmek kadar iyiliğine mazhar olmak da tehlikeliyse tarihçi halkların intikamını almakla yükümlü hale gelir. Tacite zaten imparatorluğun göbeğinde doğduğundan Neron'un başarıya ulaşması bir işe yaramaz." François René de Chateaubriand, *Memoires d'outre-tombe*, Paris, Gallimard, 1990.

da bu kişiye karşı intikamcı düşünceler besleyebiliriz. Ve belki de, kim bilir, ona acı çektirmeyi ve hatta onu öldürmeyi düşündüğümüz bile olabilir. Ancak neyse ki bu öldürme arzusu o noktada kalacaktır; yani hayal aşamasında. Öyleyse bu hayal gerçekliğe dönüştüğünde ne olur? Üstelik söz konusu olan sadece bir cinayet değil de bir kitle kıyımı olursa? Düşünce, bizzat kendi barbarlığımızın uçurumunun kıyısında duruyor. Yönetmen Claude Lanzmann *Shoah*'ta tüm bu sorgulamaların çarpıcı bir örneğini özetler: “Öldürmeyi istemekle öldürme eylemi arasında büyük bir uçurum vardır.”² İşte bu kitapta öne sürülen incelemelerin kalbinde yer alan, soykırım da bu *eyleme geçiş* meselesidir; psişik bir güdüden ziyade son derece karmaşık, siyasi, toplumsal, psikolojik vb. kolektif ve bireysel dinamiklerin iç içe geçtiği bir denge süreci olarak ele alınan bir *eyleme geçiş*.

Peki, bu gizem perdesini aralamaya çalışmak tehlikeli bir iş değil mi? Gerçekten de anlamaya çalışmak gerekiyor mu? Kimileri bu konuda tereddütlü; hatta bundan ödleri kopuyor. Özellikle bir bellek çalışmasını, kurbanların çektiği acıların tanelikliklerini canlı olarak muhafaza etmeyi salık veriyorlar. Anlama isteği mi? Kesinlikle hayır. Bu, cellatların mantığına bürünmek, onların da insani tarafları olduğunu göstermek, onlara hafifletici nedenler bulmak – kısacası, suçlarını affetmek anlamına gelecektir. Bu türden tereddütler de asılsız değildir.

Amerikalı tarihçi Christopher Browning Polonyalı Yahudilerin kitle kıyımcıları haline gelmiş olan Hambourglu Alman polislerin dönüşümü hakkında yazdığı başyapıtında bu tereddütleri “Anlamak, affetmek anlamına gelmez,” diyerek yanıtlamıştır. Yazar şunu da eklemiştir: “İnsani terimlerle, katilleri anlamayı reddetmek sadece bu çalışmayı değil tüm bir Shoah tarihini de imkânsız hale getirecek, bu da karikatürden öte bir şey ifade etmeyecektir.”³ Fransız tarihçi Marc Bloch'un Alman işgalciler tarafından öldürülmesinden kısa bir süre önce

2 Claude Lanzmann, “Les non-lieux de la mémoire”, *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no. 33, 1986, s. 20.

3 Christopher R. Browning, *Des hommes ordinaires. Le 101e bataillon de réserve de la police allemande et la Solution finale en Pologne*, İngilizceden çeviren Elie Barnavi, Paris, Les Belles Lettres, 194, s. 9.

yazdığı şu cümleyi de hatırlamakta fayda var: “Kısacası, tüm çalışmalarımıza hâkim olan ve onları aydınlatan tek sözcük: anlamak.”⁴ Öte yandan kurbanlar “Tüm bunların anlamı ne?”, “Neden ben?”, “Benim suçum ne?” sorularını kendilerine sorduklarında anlamaya dayalı bu tutum bizzat katliam deneyiminde köklerini bulur. Oysaki Primo Levi Auschwitz’e geldiğinde şu sert yanıtı almıştı: “Burada ‘neden?’ yoktur.” (“*Hier ist kein warum*”).⁵ Cellatların dayattığı şey, anlama isteğini aynı zamanda ahlaki bir göreve dönüştüren bu apaçık tutarsızlığın hâkimiyeti olmuştur. Bu durumda anlamayı reddetmek, onların yok olduktan sonraki zaferlerini kabul etmek anlamına gelecektir. Bu, geçmişte ve günümüzde, kötülük yapma düşüncesinin karanlıkları delip geçmeyi hedefleyen düşünceden daima daha güçlü olduğunu varsaymak olacaktır. Etik bir bakış açısından, böylesi bir konum kabul edilebilir değildir. Kendi kendine “Neden?” diye sormuş olan herkese karşı bir düşünce ödevimiz var.

Bu kavrayıcı yöntem, katliamın karar mercilerini ve uygulayıcılarını temize çıkarmak bir yana, bunların bizzat cinayetlerdeki sorumluluklarını sorgulamayı hedefler. Aslında bunların tıpkı kuklalar gibi zorunlu olarak ve her zaman kendilerinin dışındaki etmenlerce “hareket ettirilmiş” olduklarını, dolayısıyla yıkıcı tutumlarının tamamen önceden belirlenmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. İstisnalar hariç onları “deli” olarak da göremeyiz, çünkü burada da göreceğimiz gibi, cellatlar son derece normal görünürler. Sorun daha ziyade bu noktaya nasıl gelebildiklerini ve yaptıkları işe nasıl bir anlam yüklediklerini (nasıl meşrulaştırdıklarını?) anlamaktır. Sonuç olarak, sorun bireylerin verili bir toplumsal durum içerisinde bu durumu nasıl yorumlayacakları ve ona nasıl tepki vereceklerini, bunu nasıl katliamla yanıtlayabileceklerini bilmektir. Bize özel olarak bu “eyleyici-cellatları” incelemek konusunda yardımcı olabilecek olan tam da Max Weber’in kavrayıcı sosyolo-

4 Marc Bloch, *Apologie pour l'Histoire ou Métier d'historien*, Paris, Armand Colin, 1974. Aktaran Christopher R. Browning, *Des hommes ordinaires, a.g.e.*, s. 9.

5 Primo Levi, *Si c'est un homme* (1958), Paris, Julliard, 1988, s. 29.

jik yöntemidir: Onların tutumunu incelemek açısından önemli olan nesnel toplumsal nedenlerden öte, öncelikle eylemlerine yükledikleri anlam ya da anlamlardır. Bireylerin katliam eylemine sürüklenme sürecinin anlaşılması için sosyolojinin umut verici katkısını bu noktada görmekteyiz. Öte yandan sosyoloji bu çalışma alanını uzun süre yok saymış, tarihçilere bırakmıştır. 1989'da Polonya asıllı İngiliz sosyolog Zygmunt Baumann, bizzat Shoah tarihinin yorumlama çerçevelerini yenileme yetisine sahip olduğu için sosyolojinin bu "kirli nesne" tarafından sorgulanması gerektiğini dile getirmişti.⁶ Daha geniş bir çerçeveden bakarak diyebilirim ki, sosyolojinin ötesinde bu çalışma alanına daha sistematik biçimde girmesi gereken sosyal bilimlerdir; çünkü sivil toplulukların yok edilmesi 20. yüzyılda kitlesel bir olgu halini almıştır, başlarında bulunduğumuz 21. yüzyıl da ona benzeyecek gibi görünüyor.

Bu bakış açısından, elinizdeki çalışma ikili bir meydan okumaya dayanmaktadır. Bunların ilki, karşılaştırmanın meydan okuyuşudur. Avrupalı Yahudilerin yok edilmesi konusunda yapılan çalışmalar genel olarak soykırım üzerine yapılan çalışmalardan daha ağır basmaktadır ve dolayısıyla bu çalışmalar kaçınılmazdır. Öte yandan bu alanda düşünceyi biraz daha geliştirmek için karşılaştırmalı inceleme kesinlikle zorunludur: Anlamak, aynı zamanda karşılaştırmaktır. Karşılaştırmalı metodoloji sosyal bilimlere hipotezlerini "sınamak" için sunulmuş nadir olanaklardan biridir, zira bunları deneye tâbi tutmak mümkün değildir. Böylece 1990'lı yıllarında başında, Shoah vakasına Ruanda ve Bosna vakalarını da eklemeye karar verdim. Başka vakalar da ele alabilirdim. Maalesef başka vakalar da yok değil – kaldı ki bunların bazılarında, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan Ermeni kıyımından ya da Pol Pot Kamboçya'sından kimi yerlerde bahsedeceğim. Bununla birlikte bu araştırma, daha derinlemesine bir çalışma sunabilmek amacıyla söz konusu üç vakaya odaklanacaktır; kaldı ki bu ülkelerin son derece karmaşık tarihlerini tam anlamıyla kavrayabilmek bile

6 Zygmunt Baumann, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge, Polity Press, 1989. Fransızca çevirisi: *Modernité et Holocauste*, Paris, La Fabriques, 2002.

büyük bir çaba gerektiriyor.⁷ Aslında tarihçiler genel olarak belirli bir ülkede belirli bir dönem üzerine çalışırlar ve dolayısıyla konuya tam olarak hâkim olurlar. Ancak burada okur birbirine paralel, kimi zaman ortaklaşan, çoğunlukla da farklılaşan güzergahlarını göstereceğimiz üç tarihsel seyri takip edebilecektir. Çünkü karşılaştırma yapmak, vakaların birbirine denk olduğunu söylemek anlamına gelmez. Ancak bu daha ziyade ortak sorunlardan yola çıkarak hangi noktada ortak ve tek bir tarihe sahip olduklarını göstermeye yarar. Karşılaştırmak, farklılaştırmaktır.

Bununla birlikte sorgulamamızı yürütmek için ortak bir kavrama gönderme yapmamız gerekiyordu. Kuşkusuz “soykırım” terimi kullanımını yaygınlaştığı için akla ilk gelen terimdi. Ancak bunun sosyal bilimlerde kullanımını sorunlu kılan tam da söz konusu kavramın çoğunlukla kötüye kullanılmasıydı; çünkü çok sert bir kavramdı. Avrupalı Yahudilerin ve Ruandalı Tut-silerin yok edilmesinin soykırımsal özelliğini kabul etmek sorun yaratmıyorsa da aynı durum kimilerinin soykırım, kimilerinin bir tür “etnik temizlik” olarak gördüğü Bosna için geçerli değildi. Ancak bu kitapta vurgulamak istediğimiz daha ziyade aşırı şiddet biçimlerine kayma süreçlerini daha iyi tanımlamakken, daha en başından bu türden tanımlama sorunlarına takılıp kalmak gerekiyor muydu? Bu türden uyuşmazlıkların var olduğunu akılda tutarak Bosna vakasını da işe katmak bu bakımdan da oldukça önemliydi. Böylelikle geçmişte yapılmış pek çok çalışmadan ayrılarak yöntemi bilinçli olarak tersi-

7 Söz konusu örneklerin tarihleri konusunda uzmanlaşmış meslektaşlarımın bilgi birikimine sahip olduğumu katiben kastetmiyorum. Onların öneri ve yorumlarından çokça faydalandığımı da belirtmek isterim ve çalışmanın başında onlara teşekkürlerimi sunmamın nedeni de budur. Öte yandan tarihyazımsal bilgi açısından Nazi Almanyası örneği ile Ruanda ve Bosna örnekleri arasında bir ayrım olduğunu da belirtmeliyiz. Yahudilerin gördüğü zulümler ve ardından öldürülmeleriyle ilgili araştırmalar sonucunda binlerce kitap ve makale kaleme alınmışken olayların üzerinden on yıl geçmesine rağmen Bosna ve Ruanda katliamları üzerine yapılan çalışmalar halen yeterli olgunluğa erişmemiştir. Bunun sonucunda araştırmacılar arasında çoğunlukla tutkulu tartışmalar yaşanmıştır; ben bunlara mesafeli durmayı tercih ediyorum. Öte yandan bunlar, edindiğim bilgiler ve karşılaştırmalı incelemeler ışığında kendi analizlerimi sunmama engel olmaz.

ne çevirmeye karar verdim; eserin başında ihtilafli tanımlama (ya da soykırım tanımlamaları) sorununu ele almak yerine, daha önce geliştirilen düşüncelere dayanarak bu konuyu kitabın sonuna bıraktım.

Araştırmanın seyri boyunca en küçük ortak payda olarak “katliam” kavramına başvurmak, en basit referans terim olarak yeterli olduğunu gördüğüm ölçüde bana daha akıllıca geldi. Burada öne sürdüğüm tanım yani *savaşa dahil olmayanların genellikle kolektif bir biçimde yok edilmesine yönelik eylem biçimi*, sosyolojik nitelikte ampirik bir tanımlamadır. Elbette bunun soykırım tanımı sorununu çözmediği ileri sürülebilir. Buna yanıtım, bu kitabın hedeflerinden birinin bir katliam ya da bir katliamlar dizisinin hangi koşullarda bir soykırım durumuna evrilebileceğini daha iyi bir biçimde ortaya koymak olduğunu söylemek olacaktır. Bu yöntem beni böylece, terimin ortaya çıktığı 1944 yılından itibaren konu hakkında yapılan çalışmaların neredeyse tamamını eleştirel bir incelemeye tâbi tutmak suretiyle, günümüzde birçok araçsallaştırmanın konusu olan bu soykırım kavramının yerindeliğini sorgulamaya yöneltti.⁸

Bu çalışmanın ikinci meydan okuyuşu, çok-disiplinli bir çalışma oluşudur. Aslında “katliam” olgusunun kendisi öylesine karmaşıktır ki çok-disiplinli bir bakış açısını, sadece bir tarihçi değil aynı zamanda bir psikolog, bir antropolog vb. bakışını da zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kuşkusuz beni en çok etkileyen eser, Christopher Browning’in daha önce de sözünü ettiğimiz eseri olmuştur. Yazar, Yahudilerin Alman polisleri tarafından öldürülmelerini anlatırken ayrıntılı bir kronolojiyi takip etmiş, bu kişilerin tutumlarını kendi özgün bağlamları içerisinde yorumlamaya dikkat ederek kitabını “tam bir tarihçi” olarak kurmuşsa da, onların tutumlarını anlamayı kolaylaştıracak bazı psikoloji kuramları ışığında bunları tartışarak çalışmasını sonlandırmıştır. Bu iyi düşünülmüş ve incelikli disiplinler açılımı, kalemine belirli bir derinlik kazandırmıştır. Ben de aynı bakış açısından ilerlemeye karar verdim ve zaman

8 Bu tanımlama ve karşılaştırma sorunları hakkında, bu kitabın son bölümüne ve Ek II’ye bakılabilir.

içerisinde çağdaş tarih ve iletişim sosyolojisinden geçerek psikolojiden siyaset bilimine kadar almış olduğum çok-disiplinli eğitimin sonucunda kendimi bunu uygulamaya bir o kadar hazır hissettim. Bununla birlikte asıl zorluk ne çok “parıltılı” ne de çokça karanlık bir üslup kullanmamayı başarmaktı. Kısacası, bu farklı disiplinler yaklaşımlardan feyz almakla birlikte anlaşılmaz bir dil kullanmaktan kaçınan, ortak bir bilgi alanı sunan ve sonuçta anlatımda uyumu bozmayan bir üslup... Bu son noktada, araştırmanın “kırmızı çizgisinde”, kimse bu çalışmanın iktidar sorununu siyaset biliminin genellikle pek de irdelemediği bir açıdan, yok etme gücü açısından, ele alma hedefi taşıdığından şüphe etmesin.

Öte yandan çalışmada ilerledikçe Michel Foucault'nun eserine daha çok dikkat kesildim: Foucault her iktidarın bedene işlemeye çalıştığını ya da tersine bedenini iktidar istencinin özel olarak yoğunlaştığı yer olduğunu söylüyordu. Bildiğimiz gibi *Surveilles et Punir (Hapishanenin Doğuğu)* Fransa kralının hayatına kast etmiş olmak suçlamasıyla idama mahkûm edilmiş olan Damians'in 2 Mart 1757 tarihinde Greve Meydanı'nda halkın önünde korkunç işkencelere maruz kalarak idam edilmesiyle başlar.⁹ Foucault, bu ritüelleşmiş bedensel acı sahnesinin, suç edimiyle anlık olarak yaralanmış olan kraliyet iktidarının bütünlüğünü gösterişli bir biçimde yeniden kurmayı hedeflediğini söyler. Kısmen bu yaklaşımdan esinlenerek aslında katletme eyleminin bir iktidarın, düşman addettiklerinin bedenini damgalayarak, yok ederek, ona acı vererek üstünlüğünü ortaya koymak için sahip olduğu en gösterişli pratik olduğunu ileri süreceğim. Bununla birlikte benim çalışma konum, tek bir bireyin acıları değil; yüzlerce, binlerce hatta on binlerce kişinin ve daha da fazlasının katledilmesi olmuştur. Hiç kuşku yok ki bu kitabın konusunu oluşturan siyasi iktidar, Foucault'nun incelediği 17. ve 18. yüzyıl iktidar biçimlerinden farklı özelliklere sahiptir. (Foucault) Saygı ve mesafe duygusu uyandırmak için bedene işkence eden bir iktidara dikkat çekmişse de ardın-

9 Michel Foucault, *Surveilles et Punir. Naissance de la prison*, Paris, Gallimard, 1975; Türkçesi: Hapishanenin Doğuđu.

dan bu iktidarın bir asır sonra bedenleri ve ruhlarıyla insanları uysal kılmak adına yeni disiplin uygulamalarını nasıl devreye soktuğunu göstermiştir. Buna karşın benim burada incelemeye çalıştığım şey, bu toplumsal denetimle yetinmeyip haysal ve kutsal retoriklere dayanarak sayısız bedeni, kitle halinde yok etmekten çekinmeyen iktidarlardır. Foucault nasıl hapseden ve denetleyen bir Devlet tanımlamışsa, burada bizim niyetimiz de devletlerin belirli koşullar altında “toplumsal bünyeyi” “arındırmaya” ve yok etmeye dayalı siyasi pratikler olarak adlandırılabilir, milliyetçiliklerin yükselişle 19. yüzyılda görülmeye başlanan ancak 20. yüzyılda büyük bir yükseliş gösteren pratikleri nasıl kısırtabileceklerini, örgütleyebileceklerini, harekete geçirebileceklerini anlamaktır.

Bu arındırma ve yok etme gücünün, onu her açıdan çok-disiplinli bir bilgi aracılığıyla kavramaya hazırlansak da her şeye rağmen şaşkıncu bir yöne sahip olduğunu eklemeye sanırım gerek yok. Bu sorunu atlamak mümkün değil: araştırmacının anlamaya yönelik çabaları, konusunun korkutuculuğu karşısında boşa gidebilir. Araştırmacı kuşkusuz neyle karşı karşıya kalabileceğini bilmelidir... Ancak tüm çıplaklığıyla aktarılan bir zulüm anlatısının yaratacağı şoka kim gerçekten kendini hazırlayabilir? İşkencecilerin tutumlarının incelenmesi, araştırmacıyı en azından şu kişisel soruyu sormaya acımasızca sürükler: “Peki, ben onların yerinde olsaydım ne yapardım?” O halde, doğrudur, duygular düşüncüyü yaralayabilir. Zaman içinde, araştırmacı kendine gelip mesafesini yeniden kurar. Ancak çalışmasının, insanlık ve insanlık-dışı arasındaki sınırdaki kendisi için de bir risk teşkil ettiğine dair keskin bir kaniye sahip olacaktır. Tam da (araştırmacının) duyarlılıklarını açığa çıkaran, kendisinde ret ya da tutku gibi uçlarda bir tutumun ortaya çıkmasına neden olabilecek, uç noktada bir inceleme söz konusudur.

Kuşkusuz, soykırımın “tahayyül edilemez” olduğunu söylemek bugün bana bu konu hakkındaki tüm söylemlerin birleştiği en basmakalıp laf gibi görünüyor. Elbette soykırım tahayyül edilebilir – hem de maalesef sıklıkla tahayyül edilebilir. Burada sunulan ve üzerine tartışılan çalışmaların zenginliği ve de-

rinliğine vakıf olduğumuzda bunu kavramak adına daha önce sarf edilen çabalardan kuşku duymamız mümkün değildir. Öte yandan genelde katliamla eşleştirilen zulüm eylemleri, gerçekten de, korku ve tiksinti ve dolayısıyla bu konuyla ilgilenmekten, yani onları düşünmekten imtina etme tutumunu yaratmaktadır; ki bu da anlaşılır bir şeydir. Araştırmacı, insanın acımasızlığının ana çekirdeğine yaklaştıkça hiçbir entelektüel bilgiye uymayan bir çeşit “kara delikle” karşı karşıya kalıyormuş gibidir. Bu koşullarda insanların tutumları tam anlamıyla şaşkınlık verici olduğu sürece bu akıl almaz, dipsiz evren yine ve daima yeni araştırmalara konu olacaktır. Bu, aynı zamanda araştırmacının yorumlarında alçakgönüllü olması ve daima yeniden çalışmaya koyulmak konusunda hazır olması gerektiği anlamına gelir.

Bu yüzden okuru, insanları barıştan barbarlığa sürükleyen bu dolambaçlı yollarda beni takip etmeye çağırıyorum. Okurun dikkatini çekmek için zulüm ve röntgencilik kozunu oynamak istemiyorum. Benzer eğilimleri sergileyen onlarca film ve kitap zaten mevcut. Elbette kesinlikle gizlenmesi mümkün olmayan bazı olaylardan kaçınmam mümkün değil. Ancak burada onları sergilemek, bir korku estetiği tarzında ortaya koymak söz konusu olmayacaktır. Hayır, ben daha ziyade kitleleri yok etmeye kadar varabilecek süreçleri tüm çıplaklığıyla –soğukkanlılıkla– ortaya koymak çabasında oldum. Yani birlikte bir tür yolculuk yapacağız; aralarında bizim ülkemizin de olabileceği bazı ülkelerden yola çıkacağız. Savaşta değiller (henüz?), ama iç düzenleri bozulma eğiliminde. Gitgide daha da kritik bir hal alan bu bağlam içinde nefret söylemleri yayılmaya başlıyor. Sonra, daha gardımızı bile almamışken, dünyanın dengesi bozulmaya başlıyor: Bir halk diğer bir halkın celladı haline geliyor... hem de kendisinin bir parçası olan bir halkın. Böylece her şey mümkün hale geliyor.

Halihazırda şiddetin hüküm sürdüğü, devletin vatandaşlarının güvenliğini gerçekten sağlayamadığı hatta bazılarını düşmanı olarak gördüğü bir ülkede yaşayan okurun da bu sayfaları okumak isteyeceğini umuyorum. Burada anlatılanları yaşı-

yor ya da daha önce yaşamış olabilir; bunları kuşkusuz benden çok daha iyi anlatacaktır. Ancak belki de birbirinden son derece farklı ülkeler arasındaki bu karşılaştırma çalışması sayesinde yeni bir şeyler keşfedecektir. Bazen başkalarının acısını öğrendiğimizde, kendi durumumuzu biraz daha iyi ve değişik gözle anlamlandırmaya vakıf olabiliyoruz.